

LORÁNTFFY ZSUZSANNA

Töredékes esetvonalások kegyességének portréján

Születésének négyszázadik évfordulóját ünnepeljük a nevezetes kétezredik esztendőben. Valószínű szülőhelyén, Ónodon, harmadik egészalakos szobrát állították fel.¹ Tanulmányok, megemlékezések sokasága értékeli életét, tevékenységét, alkotásait.² Keveset beszélünk azonban arról, ami mindezek mögött volt: személyiségének mély keresztyén meggyőződéstől áthatott belső világáról, amely őt képessé tette – többek között, de nem elhanyagolható értékben – kiemelkedő tettekre, alkotásokra.

Az egyháztörténeti kutatás elvi szempontjait összegző Révész Imre úgy foglalt állást, hogy „a vallásos élet, a kegyesség, a pietas az egyháztörténelemnek, mint tudománynak tulajdonképpeni elsődleges tárgya”.³ E nélkül olyan – állapítja meg Révész – mint a leprévelt virág – sem színe, sem illata nem az igazi. Tanulmányunkban ezt a nehéz, de szép feladatot igyekszünk elvégezni: megrajzolni Lorántffy Zsuzsanna kegyességét.

Ha felidézünk alakját, a legtöbbszörben sztereotípiaként él az, ahogyan őt a művészek ábrázolták. Csak remélhetjük, hogy nem elsősorban a Móricz Zsigmond által *Erdély* című regényében lefestett asszony él a köztudatban, aki egy kicsit selypítve beszél, vallásának fanatikusa, aki *ki akarja irtani a presbiteriánus puritánokat*, s annak örül, ha a katolikusokat szenvedni látja. Mert ez a kép tökéletesen hamis – talán Móricz a Nagyasszony illetően ábrázolásával saját kudarcainak helyét, Sárospatakat büntette.⁴ Jóindulattal megalkotott, de mégsem egészen igaz a szobrai által elének állított, a fejedelemasszony nem hiteles portréja nyomán készült ábrázolás. Zárkózott, befelé forduló, megközelíthetetlen személyiségnek tűnik ebben a művészi megközelítésben. Pedig igen valószínű, hogy külsőségeiben és belső világáról is árulkodó érdeklődésében nem különbözött lényegesen kora hasonló társadalmi szinten élő hölgyeitől. Szerette, ha szép dolgok veszik körül, maga is sokat tett ezért: saját ízlése szerint építkezett, pompás virágoskerteket ápolt, ránk maradt hímzései szinte egyedülállóan gyönyörűek. Leveleiből kitűnik, hogy érdeklődött a divat után, viselt ékszereket, szerette a szép lovakat, gyönyörködött a fülemüle énekében. Milyen szépen írta Rákóczi György a távol lévő hitvesnek: „Az csörgő azolta az házadban meg nem állott,

¹ Az első Sárospatakon 1931-ben, a másodikat Nagyváradon 1996-ban emelték.

² A Sárospataki Református Kollégium Múzeuma emlékének szentelte felújított állandó kiállítását, hasonlóképpen nagyszabású kiállítást rendezett az MNM Rákóczi Múzeuma. Ez utóbbi által szervezett konferenciára több mint 40 tanulmány született.

³ Révész Imre: A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása. Protestáns Szemle 1924. 480. p.

⁴ Móricz például így beszélteti Lorántffy Zsuzsannát: „Ki kell irtani a magvát is ezeknek a silány elfajzottaknak, ezek még veszélyesebbek, mint a pápisták. [...] Nem szánnám magam kezével meggyújtani a máglyát, amin ezeket az új presbiteriánus konkolyhíntőket elégessen”. (Az 1979. évi kiadás 1018. lapján.) Móricz Zsigmond ábrázolását nem ellensúlyozza, mert nem eléggé olvasott Szentmihályiné Szabó Mária értékes, finom vonásokkal megrajzolt Lorántffy Zsuzsannája, ugyanez mondható el Victor Gabriella művéről. Még kevésbé közismert Hegyaljai Kiss Géza műve, ráadásul stílusa avultnak hat a mai olvasó számára.

most is igen foly az tartóban, onnét is kimegyen az kertre; mind kis kert s nagyobbik kertedben, édesem, az virágok igen szépen vannak, noha már egyebütt az filemilék nem szólnak, de az filemiléd ma is megmutatá jóságát, mint tavaszkor szinte, úgy szóla hajnalba”.⁵ Lírai lélekre vall, ahogyan megragadta a végtelen síkság szépsége: „Én már úgy megszokom az szép tér földeket, már nehezebb leszen, hogy oda be hamar megakad az szemem az hegybe. Ez igen szép hely”⁶ – írta férjének, amikor beregi tájakon utazott. Bensőséges érzelmeiben sem volt elzárkózó. Közismert lehetett, hogy Ferenc kisfiának elvesztését a vigasztalások között is élete végéig fájdalommal hordozta, halálának napját rendszeresen megböjtölte.⁷ S milyen sokszor emlegette szomorúan a felnőtt korában elvesztett kedves Zsigmondot. Bizony tudott panaszkodni is. Keserűségében is hitvallásosan szép kifakadása éppen a pataki diákok lázadása miatt szakadt fel szívéből: „Idvözült Urammal ifjúságomtól fogva istenesen élvén, de sem annak, sem édes kedves fiamnak Rákóczi Zsigmondnak halálán annyit nem sírtam, keseregtem, mint az ifjúságnak ez rajtam tett méltatlan cselekedetin. Te látod Istenem! mint az édes anya magzatit, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de sok dajkálkodásimat ím mivel fizetik”.⁸ De a Nagyasszony tudott haragudni is. Testvérét, Lorántffy Katát nem szívlelhette, mert özvegyiségében ellenére választott második férjet magának.⁹ Ugyanakkor öntudatosan egyenes egyéniség volt, akaratát, esetlegesen eltérő véleményét fejedelem férjével szemben is kinyilvánította.¹⁰ Töredékesen felvázolva is összetettebb személyiség volt, mint amit általában róla gondolunk.

A kort, amelyben élt, egyrészt a református ortodoxiával, másrészt a puritanizmussal, illetve e két teológiai álláspont vitájával, harcával szokás jellemezni. A református egyház szervezetében kiépült, megerősödött, már megvoltak a maga hagyományai. Teológiájában a reformátori tanítás elmélyítésére törekedett, de az már nem a maga személyesen ható frissességében, hanem a tanbeli tisztaságában volt hangsúlyos. A prédikáció ekkor elsősorban nem fel- és megszólító üzenet, hanem tudományos fejtegetés. Az „életet” háttérbe szorította a tan. Újításnak hatott ebben az egyházi közegben a puritánusok célkitűzése, amennyiben a hangsúlyt a személyes lelkipásztori gondoskodásra, a kegyesség ápolására tették. Lorántffy Zsuzsannát, mint a puritánusok legfőbb pártfogóját emlegeti az egyháztörténet írás. De vajon ő maga is puritánus lett volna? A legheylesebb válasz erre a kérdésre az, hogy nem volt ortodoxus és nem volt puritánus sem: egyszerűen hívő, kegyes asszony volt. Nem az a tisztünk – amint a címben feladatunkat kitzúztuk – hogy a két teológiai irányzat jegyeit kutassuk a Nagyasszony ilyen jellegű megnyilatkozásaiban. Bízvást állítjuk, hogy ránk maradt levelei alapján mindkét teológiai irányzat hatása kimutatható vallásos gondolkodá-

⁵ I. Rákóczi György Levele Gyulafehérvárról, 1640. június 17. Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875. 62-63. pp.

⁶ Lorántffy Zsuzsanna I. Rákóczi Györgynek, Beregszász, 1640. szeptember 11. Családi levelezés, i. m. 73. p.

⁷ Szalárdy János siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rendezte, stb. Szakály Ferenc. Bp. 1980. 145. p.

⁸ Sárospataki Füzetek 1860. 669. p.

⁹ Szalárdy János, i. m. 194. p.

¹⁰ Péter Katalin: Lorántffy Zsuzsanna. In Tamás Edit (szerk.): Lorántffy Zsuzsanna album. Sárospatak, 2000. 34-35. pp.

sában.¹¹ Támogatta a puritánusokat, amennyiben áldást, haladást, épülést hoztak az anyaszentegyház életében. S szembe helyezkedett az ortodoxusokkal, ha ezt akadályozták. Számára nem úgy vetődött fel a kérdés, hogy ortodoxus vagy puritánus, hanem mindig a konkrét ügy érdekelt: mit tűz ki célul és mit, hogyan tesz a megvalósítás érdekében.¹²

Ha most már vallásosságának személyes természetét, azaz kegyességét kutatjuk, akkor elsőként a bibliaolvasóra kell figyelniünk. A Szentírás olvasása és a megújulás óhajtása és munkálása mindig összefüggésben és összeköttetésben volt az egyház története során. A leghatásosabb bibliafordítási és olvasási programot a reformáció előestéjén Rotterdami Erasmus, a humanista fejedelem fogalmazta meg. Az ő szempontjai etikai és pedagógiai jellegűek voltak. A reformáció felkarolta és elmélyítette Erasmus programját. Az etikai és pedagógiai szempontot nem tette félre, de elsőként és legfontosabbnak a Kijelentést hangsúlyozta, mint Isten személyesen megszólító, üdvösségre hívó és vezérlő szavát. A Szentírás ebben az értékelésben újra a teljes élet kimeríthetetlen, éltető forrása lett. A szétszóródott Rákóczi-, majd pataki kollégiumi könyvtár darabjaként bukkant fel a XX. század elején a sátoraljaújhelyi piaristák könyvei között egy 1608-as kiadású (Hanaui) Biblia, amely egykor a fejedelemasszony tulajdonában volt. Ebben sajátkezű feljegyzéssel ez állt: „*Ez előtt való két esztendővel kezdettem volt el először ezt a Bibliát és az Újtestamentomot negyedikszer, és végeztem el ma, 13. martius Anno 1638. Kiért az én Istenemnek legyen áldott nagy neve, és ismét ma kezdettem el az Újtestamentomot, és egész életemet ez mellé kötelezem, és kérem az én Istenemet, segílykezne, az jót bennem vigye véghez*”.¹³ A Nagyasszony tehát rendszeresen, mindennapi lelki kenyérként Bibliát olvasott. Elsősorban az Újszövetséget. Benne számos verset aláhúzott, nyilvánvalóan azért, mert azok személyesen szóltak hozzá. Feljegyzésében – egyszerre önmagának, régen elmélyült elhatározásának újabb jeleként, s az Úrnak, hitvallásként – kinyilvánítja: „*egész életemet ez mellé kötelezem*”. Az Írás számára valóban nem halott betű, az ortodoxusok „papiros pápája”, hanem kánon, zsinórmérték, amely szabályozza az élet megnyilvánulásait s egyszerre meg is méri az ahhoz való ragaszkodás milyenségét.

A Szentírás szüntelen, elmélyült tanulmányozásából táplálkozott, hitelményei, megpróbáltatásai, örömei, bánatai közepette kristályosodott ki az a személyes meggyőződése, amely oly jellemző korának jeles református államférfiakra – Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György – mégpedig az eleve elrendeléses bizonyossága. Miként az említettek, ő is végrendeletében fogalmazta meg ezt a legtisztábban. „*Legelsőben is adok nagy hálákat az mindeneken szabadon uralkodó szent Istennek, hogy engemet az ő nagy és véghetetlen kegyelméből, az ő személyének hasonlatosságára teremtvén, keresztyén szülék által ez világra adott, és gyermekségemtől fogvást minden én érdemem kívül*

¹¹ Az egyiket, a puritánust, a fentebb említett konferenciára írt tanulmányában Balogh Judit vizsgálta „A Praxis pietatis megjelenési formái Lorántffy Zsuzsanna levelezésében” címmel. (Megjelenés alatt.)

¹² Ad absurdum: ha csak egyik levelének az a töredéke marad ránk, amelyben a zsoldár-éneklet kizárólagossá tenni igyekvő puritánusokat inti („Az karácsoni régi énekeket el ne hagyják, hanem continualják az templomban, melyekben nincsenek az zsoldárokkal ellenkező szók.”), bizonyára ortodoxusnak vélnénk.

¹³ Harsányi István: Lorántffy Zsuzsanna Bibliája. Sárospataki Református Lapok 1909. 432-434. pp.

lelki és testi javaival meglátogatott, és ilyen szép élemedett időre juttatván, minden nyavalyáimban és háborúságimban kegyelmesen gondomat viselte, sűrű szomorúságimban vigasztalóm volt s legfőképpen pedig, hogy az ő ismeretire vezérlett, az ő szent Fiának, az Úr Jézus Krisztusnak halála érdeméért az ő anyaszentegyházában és választó serege között számlált, és az örök életben örökösített: mely kegyelmes Uramnak, Istenemnek, ki az ő szent Fiával és vigasztaló Szentlélekkel egy bizony örök Isten, kezében ajánlom lelkemet, hogy az jövőző feltámadáskor testemmel egyesülvén, melyet igaz hittel és erős reménységgel várok, ő szent fölségét színről színre láthassam és az megboldogult szentekkel az örök dicsőségben vég nélkül magasztalhassam”.¹⁴ Megingathatatlan reménység, szilárd küldetéstudat gyökerezett ebben a predestinációs hitben. Mivel az üdvösség ügye elrendeztetett, nincs más dolgunk, mint Isten akaratát felismerni és cselekedni. Akkor pedig minden jól van, mert annak akaratából van, aki a legfontosabbat – az örök életet – a javunkra elrendezte. A mindennapi élet eseményei örökkévaló összefüggésben nyernek értelmet. E hívó meggyőződés élt szilárdan népünk legjobbjainak szívében, s ez ösztönözte őket a legnagyobb tettekre. A predestinációs hit nem fatalizmus, amely a megváltoztathatatlanba való belenyugvást hirdeti. Ellenkezőleg: a legnagyobb tettekre sarkall. Mivel Isten megmentett, azt az erőt, amit a magam megmentésére fordítanék, felszabadította, hogy általa éljek az Ő dicsőségére. Ez az *Istennek élés tudománya*. Ebben rejlett a XVI-XVII. század pusztító viharai között élő magyarság számára a megtartó erő.

Lorántffy Zsuzsanna „gyakorlati kegyességéről” szólva, annak lényegét az angol származású, Hollandiában élő és a magyarországi református teológiára nagy hatást gyakorló puritánus meggyőződésű teológusnak, Amesiusnak a teológiával kapcsolatos megállapításával adhatjuk tehát vissza a legjobban: „*az Istennek élés tudománya*”. Keresztyénnek lenni gyakorlati dolog, a mindennapok során élni – beszélni, cselekedni, gyermeket nevelni, tanítani, könyvet nyomtatni, virágot ültetni, hímezni stb. stb. – Isten dicsőségére. Lorántffy Zsuzsanna így *igyekezett* élni – Istennek és szegény hazánkunknak szolgálatjára. Az Istennek élés szent tudományában járt, amikor – s tulajdonképpen bizonyos formában *folymatosan* tette ezt alkotó élete során – adott. Férjének, gyermekeinek, rokonainak, iskoláknak, gyülekezeteknek, ismert és ma már a feledés homályába tűnt embereknek és közösségeknek – az anyaszentegyháznak és szegény hazánkunknak. S amit adott, az valahogy, titokzatosan ma is él és tovább hat.

Az eleve elrendeléses hitnek nélkülözhetetlen eleme a magunk méltatlan voltának valóságos komolyan vétele – *minden én érdemem kívül* – ahogy Lorántffy Zsuzsanna írta. E nélkül a predestinációs meggyőződés önhittség. Méltatlanságunk szent tudata nyomán születik meg szívünkben ennek ellensúlya, az alázat. A Nagyasszony életében több esemény is igazolja ennek valós meglétét. Férje halála után a magyarországi birtokokon az egyházak feletti kegyuraságot ő gyakorolta. Ez – figyelemmel társadalmi helyzetére – rendkívüli hatalmat adott a kezébe. Amikor 1655-ben a tarcaliak megkeresték, hogy Tolnai Dali Jánost elvinnék papjuknak, ő aprólékosan kikérdezte őket, hogy a gyülekezet el tudja-e fogadni Tolnai puritánus nézetéből fakadó istentiszteleti gyakorlatot. Megegyeztek, hogy Tolnai a következő ünnepen bemutatkozik.¹⁵ Erőszakos lépésnek semmi

¹⁴ Családi levelezés, i. m. 595. p.

¹⁵ Erdélyi Protestáns Közlöny 1875. 142, 149. pp.

nyoma ebben az ügyben. Még feltűnőbb a nevezetes úrvacsorai eset, amely ugyancsak 1655-ben történt Patakon. Zajlott az új rendtartás vitája, s a Nagyaszszony a közelgő húsvéton a puritánus liturgia szerint óhajtott élni a szent jegyekkel. A pataki lelkésznek, Verézi Ferencnek ezt világosan a tudomására hozta. Verézi azonban nem volt hajlandó engedelmeskedni, így azután a Nagyaszszony nem úrvacsorázott: az úrvacsorához járulás idején „*mi csak ki is jöttünk onnét szívünknek nem kicsiny fájdalommal*”¹⁶ – írta később. Mit tesz ilyenkor – a XVII. században, amikor egy falusi bíró és tanács elcsaphatta a papot! – egy csaknem korlátlan hatalommal rendelkező, kegyuraságot hordozó földesúrnó? Lorántffy Zsuzsanna megírta: „Mindazáltal mind az úrvacsorájának osztogatását mint vitte végben, mind penig tanítása után mennyit zajgott, feddődőtt ellenünk... megíratuk kegyelmednek, *melyet az Istennek mintegy ostorául csak békével kell szenvednünk eddig*”.¹⁷ Ez a következtetés önmagáért beszél.

Alázattal összeforrott hívó bizonyosságát a Szentírás rendszeres olvasása mellett a szüntelen imádkozás vérerei látták el a megújuló reménység éltető oxigénjével. Korának emelkedettebb kegyes református embere – éppen a puritánusok ez irányú ébresztése nyomán – vallotta és gyakorolta azt, amit egy századdal később egy hitvalló erdélyi teológus így fogalmazott meg: „Arra kell mindazonáltal igyekezni, hogy minden ember a könyörgésnek lelkével bírjon, s tudjon magától minden alkalmatosságra könyörgést formálni, mert ez az igaz keresztyén embernek papi tiszte”.¹⁸ A bibliaolvasó Lorántffy Zsuzsanna imádkozó életét éppen a Szentírás rendkívüli mélységű és erejű imádságai formálhatták. Isten segítségül hívása szinte egyetlen leveléből sem hiányzik. Különösen beszédes, amit fiának II. Rákóczi Györgynek írt 1658-ban, meglehetősen nehéz időkben. Legyen ez az idézet a róla rajzolt töredékes portrénk utolsó ecsetvonása, szolgáljon nekünk is – kései és igen méltatlan utódoknak – hiteles biztatásul. „Az Isten igazgasson, mit kelljen cselekedned, erősítsen meg mind lelkedbe, erődbe, legyen tanácsadód Ófelsége; *szüntelen zörgessünk, fi-am, az kegyelem ajtaján*, és erősítse meg Ófelsége az mi reszketeg kezeink”.¹⁹

Megjelent: *Dienes Dénes – Füst-Molnár Szilveszter (szerk.): Sola Scriptura. Tanulmányok Dr. Nagy Antal Mihály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Sárospatak, 2000, 179-185.*

¹⁶ Erdélyi Protestáns Közlöny 1875. 142. p. Tehát nem eltította Verézi az úrvacsorától, amint szokás emlegetni, hanem ő nem élt azzal, mert lelkiismerete nem engedte.

¹⁷ Uo. Az eset után nem sokára Verézi Ferenc agyvérzést kapott és nem tudott tovább szolgálni, de haláláig, 1660-ig Patakon élt. Vajon Lorántffy Zsuzsanna akarata ellenére tehetett ...?

¹⁸ Révész Imre idézi Borosnyai Nagy Zsigmondot. Régi magyar imádkozók és imádságaik. Protestáns szemle 79. p.

¹⁹ Szilágyi Sándor: Lorántffy Zsuzsanna. Pest 1872. 70. p.